

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

שואה ויצירה

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

סדרה חדשה – גיליון מס' 8
אדר תשע"א – מרץ 2011

עורך: פרופ' גיא מירון

יועצת מדעית: פרופ' דליה עופר

מרכז המערכת: ד"ר אסף ידידיה

כתיבה ועריכה דידקטית:

שני לוריא ויעל ריצ'לר-פרידמן

עריכה לשונית: פנינה לוי

עיצוב גרפי: דבורה ליפשיץ

חברי המערכת:

אבנר שלו (יו"ר), שולמית אימבר,

ראובן גפני, ד"ר חוי דרייפוס,

שרית הון-מקוביץ', שרה וידר,

מיכאל ירון, שני לוריא,

דורית נובק, ד"ר יעל נידם-אורבייטו,

יעל ריצ'לר-פרידמן

תמונת השער:

פאול קור (קורנובסקי) (1926-2001)

"את האביב לא זכיתי לראות", 1997

טכניקה מעורבת על בד

אוסף המחזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים

תרומת האמן

בשער האחורי:

פאול קור (קורנובסקי) (1926-2001)

טרנספורט מס' 2, 1998

מתוך הסדרה: "שש תמונות שואה"

טכניקה מעורבת על בד

אוסף המחזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים

תרומת האמן

1 בפתח הגיליון

2 השירה היהודית בתקופת השואה

מרים טרין

12 "לא יצמיתו מלבנו את הזיק האנושי"

עזרה הדדית ופעילות תרבותית במחנה עבודה לנשים בסודטים

בלה גוטרמן

22 הקינות על שואת יהודי אירופה

אסף ידידיה

32 המבע העקיף: ייצוג השואה ביצירתו הספרותית של יצחק בשביס זינגר

נתן כהן

38 "סגולות של זיכרון"

יהודית שך-דר

44 בשביל החינוך

שני לוריא ושלומית שטיינר

48 סקירת ספרים

מירב יזרעאל

כתב העת רואה אור הודות לתמיכתם הנדיבה של בני הזוג דנה ויוסי הולנדר

יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

ביה"ס המרכזי להוראת השואה

המגמה להכשרת מורים

טלפון: 02-6443860 פקס: 02-6443774

בסיוע ועידת התביעות

ISSN 1565-9844

קוראים יקרים,

גיליון זה מוקדש ליצירה היהודית בתקופת השואה ובעקבות השואה. היצירה לגווניה – שירה, ספרות, אמנות פלסטית, מוזיקה, יצירה דתית ועוד – מציעה מגוון של "שפות" נוספות למסמך ההיסטורי המקובל. יצירות מסוגים שונים – הן יצירות שכתבו, ציירו או הלחינו אמנים מוכרים הן יצירות פרי עטם של יהודים אנונימיים מתקופת השואה – בכוחן לחשוף לפני הקורא רבדים נוספים של המציאות ושל החוויה האנושית. היצירה נוגעת בכל אחד ואחד באופן אחר ובכך מאפשרת להגיע לתלמידים רבים שטקסטים היסטוריים "יבשים" אינם נוגעים בהם.

הגיליון פותח במאמר החלוצי של מרים טרין המציג את עיקרי ממצאיה מעיון בקורפוס של אלף שירים שכתבו יהודים בתקופת השואה. טרין מתרכזת בכתיבתם של יוצרים ויוצרות "בני בלי שם" שכתבו בארבע לשונות שונות. היא מנסה ללמוד מיצירתם על עולמם הפנימי ועל דפוסי ההתמודדות השונים שלהם עם משמעות האירועים שחוו. כך למשל אנו לומדים להבחין בין חוויותיהן של נשים יהודיות מזרח אירופיות שכתבו בידיש בעיקר בגטאות לבין חוויותיהן של נשים מרכז אירופיות שכתבו בגרמנית. גם בשירים שנכתבו בפעילות פוליטית או חינוכית טמון, כפי שמראה טרין, ערך מוסף שאין למצוא במקורות אחרים.

קורפוס יצירה ייחודי ורבגוני שיש בו יצירות שרירות בארבע לשונות וכן אוסף ציורים עשיר עומדים במוקד מאמרה של בלה גוטרמן. אוצר היסטורי זה שנמסר ליד ושם בשנת 1973 הוא פרי יצירתן של אסירות יהודיות במחנה העבודה אבר-הוהנאלבה שבחבל הסודטים. אוסף זה מתייחד בהיותו מעין יצירה קולקטיבית שעצם התהוותה וכן שימורה היוו ממד מרכזי בסולידריות של האסירות שבאו מעולמות תרבותיים שונים, והיא אף סייעה לחלק מהן להישד. במרכז התהוותה עומדת דמותה של לילי קשטיכר, ילידת הונגריה, שפנתה אל היצירה עוד בהיותה אסירה באושוויץ. קשטיכר הייתה הרוח החיה במפעל יצירה ייחודי זה, ובזכותה שרדו חלק מהיצירות.

שני מאמרים אחרים בגיליון זה מציגים יצירות בעלות אופי אחר. אסף ידידיה מצביע במאמרו על התפתחותה של הקינה – סוגה ספרותית דתית שעמדה במרכז התמודדותם של יהודים מסורתיים עם אירועי חורבן קודמים בהיסטוריה היהודית – בתקופת השואה ובעקבותיה. שלא כמו היצירה השירית, האישית בדרך כלל, הקינות נועדו מלכתחילה לזירה הציבורית. הן מתאפיינות גם בהתייחסות חוזרת לאירועים טראומטיים קודמים בהיסטוריה היהודית, ואפשר לראות בהן ניסיון מעניין לשלב את השואה בתוך המארג הרחב יותר של הזיכרון ההיסטורי היהודי. החלק של המאמרים בגיליון נחתם במאמרו של נתן כהן, ובו אנו מתוודעים להתייחסות, העקיפה בעיקרה, של סופר היידיש וחתן פרס נובל יצחק שבביס זינגר לשואה.

פן אחר של מקומה של היצירה בתקופת השואה מוצג בדיונה של יהודית שןדר בתערוכה "סגולות של זיכרון" הפותחת צוהר למאגר יצירות האמנות הפלסטית השמורות ביד ושם – מגוון מבעים של יחידים שעיצבו את זיכרונם האישי וניסו להנחילו לרבים. הדיון ב"שבביל החינוך" מתמקד בניסיון להציג מניעים ומשמעויות מגוונים לפנייתם של יהודים לכתיבת שירה בתקופת השואה – כתיבה המבטאת רעיונות שונים ופונה לקהלים שונים.

קריאה מעניינת

גיא מירון

השירה היהודית בתקופת השואה

מרים טרין

השירה היהודית בתקופת השואה הוצגה עד כה בעיקר כדפוס של הנצחה ונידונה במחקר בעיקר מהזווית הספרותית. במאמר זה היא מוצגת כמקור ייחודי להכרת עולמם החברתי-תרבותי המסועף של היהודים בתקופת השואה. מרים טרין מציגה את מסקנותיה העיקריות מעיון בקורפוס של אלף שירים שכתבו יהודים בתקופת השואה בארבע שפות שונות - יידיש, פולנית, גרמנית ועברית.

ייחודו של המאמר שלפנינו הוא בהתמקדות ביוצרים הלא מוכרים, "בני בלי שם", ובניסיון ללמוד על עולמם ועל הלכי רוח מהמקורות השיריים ומהמידע המועט והמקוטע על כותביהם. כך מצד אחד אנו למדים על ההבדלים ברקע התרבותי הקודם ובחוויות הקשות בתקופת המלחמה בין כותבי השירים בלשונות השונות, אך מצד אחר, מבעד להבדלים אלו, אנו מתוודעים גם למשותף. טרין חושפת דפוסים שונים של התמודדות עם החוויות של "בגידת המולדת" (האירופית), "היעדר בית" ואבדן בני משפחה.

"לא יצמיתו מלבנו את הזיקה האנושי"

עזרה הדדית ופעילות תרבותית
במחנה עבודה לנשים בסודטים

בלה גוטרמן

בלה גוטרמן, מנהלת המכון הבין-לאומי לחקר השואה ביד ושם, מציגה במאמר זה את עולמן המורכב של אסירות יהודיות במחנה העבודה אובר-הוהנאלבה שבחבל הסודטים תוך עיון ביצירה האמנותית המגוונת - שירה בארבע שפות שונות ואוסף ציורים - שהותירו אחריהן. גוטרמן מראה כיצד תנאי הכליאה הפיזיים במחנה ובעיקר הסולידריות ההדדית והתושייה של האסירות הצעירות אפשרו להן להתפנות לפעילות של יצירה שסיפקה להן מפלט מהיום-יום הקשה, נתנה משמעות לחייהן וסייעה להן להישרד.

במרכזו של סיפור מרתק זה עומדת לילי קשטיכר, ילידת הונגריה שפנתה אל היצירה עוד בהיותה אסירה באושוויץ ועודדה את חברותיה לקדם פעילות תרבותית בביטחון היחסי ששרר באובר-הוהנאלבה. מסירותה של לילי לקידומה של יצירה בתנאי החיים הקשים במחנה קידמה את יצירתה של שפה תרבותית משותפת לאסירות שהגיעו מרקעים שונים ועודדה אותן לפעול יחד כדי להתמודד עם מצוקתן. קשטיכר הצליחה לשמור על חלק מהיצירות עד יום השחרור, ולאחר מותה הן נמסרו ליד ושם.

הקנינות על שואת יהודי אירופה

אסף ידידיה

במאמר זה אסף ידידיה מראה כיצד לקינות - סוגה ספרותית דתית בעלת שורשים עמוקים בתרבות היהודית המסורתית - יש חלק בהתמודדותן של קבוצות יהודיות מסוימות עם החורבן והאבל שהמיטה השואה ובהנצחתה.

הקינה היא סוגה ספרותית שנועדה מעצם טבעה לזירה הציבורית אך בה בעת יכולה לבטא רגשות אישיים בעלי עצמה. ידידיה מצביע על החופש היצירתי המוגבל של כותבי הקינות בצד הזדקקותם למוטיבים החוזרים על עצמם מאסונות היסטוריים קודמים. מתברר כי בקינות שונות אפשר למצוא התייחסות ופרשנויות לפני השונות של השואה, ובחלק מהן אף מוזכרים אירועים מסוימים.

המבע העקיף: ייצוג השואה ביצירתו הספרותית של יצחק בשביס זינגר

נתן כהן

יצחק בשביס זינגר

נתן כהן, החוקר את ספרות היידיש, בוחן במאמר זה את השפעתה של השואה על יצירתו של חתן פרס נובל לספרות יצחק בשביס זינגר. בשביס, יליד פולין שהיגר לארצות הברית ב-1935, לא חווה את השואה על בשרו, לא כתב עליה באופן ישיר ואף הקפיד שלא לבקר בפולין. עם זאת כהן מראה איך הטביעו רשמי השואה את חותמם על שתי יצירות חשובות שלו משנות ה-60.

עיקרו של המאמר מוקדש לשחזור ייצוגיה העקיפים של השואה ביצירתו הנודעת של בשביס העבד. על פי כהן, יצירה זו היא ההתמודדות העמוקה יותר של בשביס עם היסודות הסימבוליים הנוגעים לשואה. מבעד לפרספקטיבה ההיסטורית של רומן העוסק בעולמה של החברה היהודית בפולין לאחר פרעות ת"ח ות"ט, הקוראים מתוודעים לתיאורי חורבן ומוות הרומזים בבירור לאירועי השואה. דמותו של גיבור הסיפור, יעקב, מעוצבת באופן המזכיר את עולמם המרוקן והעקר של ניצולי השואה כפי שהם עוצבו גם ביצירה מאוחרת יותר של בשביס - שונאים סיפור אהבה. נדמה כי דווקא המבע העקיף - ייצוג השואה במסגרת יצירות שאינן שייכות לקטגוריה המובהקת של ספרות השואה - מקנה עצמה ייחודית לעיסוקו הספרותי של בשביס בחורבנה של יהדות מזרח אירופה במאה ה-20.